

הורות ונישואין בקרב זוגות בעלי ליקוי שכלי בישראל היבטים הלכתיים, משפטיים וחברתיים

יצחק קנדל

רופאים, פסיכולוגים, רבנים, יועצי נישואין, עובדים סוציאליים, אנשי ממסד, משפטנים, אפוטרופוסים ועוד רבים נאלצים להתמודד עם המשימה הקשה של החלטה לגבי בני זוג בעלי ליקוי שכלי שרצונם להתמודד עם היריון ועם הורות. על פי רוב כלולים בהחלטה זו היבטים כלכליים, טכניים, רפואיים ומשפטיים ומעל לכל היבטים מוסריים.

במאמר זה נציג את מורכבות בעיית הנישואין וההורות בקרב זוגות בעלי ליקוי שכלי בישראל. תיבחנה סוגיות הנוגעות להיבטים שונים של בעיה מורכבת וסבוכה זו, כשהמטרה לרכז ולהאיר את תשומת הלב לבעיית ההורות של זוגות כאלו, מתוך ניסיון לסייע להרחבת המודעות ואולי אף להמלצות הנוגעות לרווחת ההורים ולרווחת בניהם או בנותיהם.

ההיבט ההלכתי בדת היהודית לגבי נישואין והורות בקרב בני זוג בעלי ליקוי שכלי

על פי ההלכה היהודית יכול אדם להינשא אם הוא בגיל בר מצווה (בן 13 ומעלה) וכשיר לקיים את מצוות ההלכה. הנישואים הם מצווה, וכל עוד דעתם של אנשים צלולה, גם אם קלושה, והם מסוגלים לחיות ולקיים חיי אישות, מצווה עליהם להינשא. אם הגבר הוא בר מצווה, אזי הוא חייב בקיום מצוות "פרו ורבו", ועל החברה לעזור לו בכך, אם קיימת איזו בעיה. אך אם הוא פטור ממצווה זו, אזי כל עזרה, תמיכה או טיפול מצד החברה הם בגדר של גמילת חסדים. שאלה זו בדיוננו נוגעת למצוות "פרו ורבו" (הולדת ילדים), מצווה החלה על בני הזוג הנשוי (ומדובר בגבר, שכן האישה אינה מצווה במצווה זו).

- במאמרו של מ' בר-אילן "חלוש הדעת, השוטה והפתי"¹ נקבעות המסקנות האלו לגבי חלוש הדעת והפתי:
- א. מי שאינו מבין את עיקרי האמונה הבסיסיים הוא בגדר פתי ופטור מכל מצוות התורה;
- ב. מי שאינו יודע להשיב על שאלות פשוטות, דוגמת השאלות שאותן שואלים את החולה – על הן ועל לאו לאו – אף הוא בגדר פתי ופטור מכל מצוות התורה;
- ג. מי שאינו יודע להשיב על שאלות פשוטות, על הן ועל לאו לאו, עושה קניין רק אם הוא מבין את משמעות הקניין וכיוצא בזה. מסתבר כי הוא חייב במצוות רק אם הוא מבין שפעולה מסוימת היא בגדר מצווה.

הברייתא מציינת:² "חרש שוטה וקטן פטורים מכל המצוות האמורות בתורה לפי שאינם בני דעת ואינם בני חיוב, למשל שוטה שהדליק דלקה פטור מהכל". במסכת יבמות קיב ע"ב קובעת הגמרא לגבי קידושי אישה, ששני הצדדים צריכים לדעת, ולכן קידושי שוטים (הלוקים בשכלם הם שוטים שאינם משתפים, מלשון שפוי) קידושיהם אינם קידושין, לפי שאינם בני דעה ומן התורה אין קניינם קניין. לגבי הלוקה בשכלו אין קידושיו קידושין אף פעם, ולכן לא קיים גם גט. הבעיות, כאמור, מתעוררות אם האדם אינו בר-חובה בקיום המצוות ולא חלה עליו מצוות "פרו ורבו", אך בכל זאת יש גורם המעוניין בהבאת ילדים לעולם, כמו הזוג עצמו, או למשל הורי הזוג הרוצים נכדים, דבר הכלול במסגרת גמילות החסדים של החבר. במקרה זה העזרה לזוג הלוקה בשכלו בנושא הבאת ילדים תהיה בחזקת חסד ולא בחזקת חובה. מכאן שעל פי המסגרת ההלכתית אנו רואים שהבעיה היא בעצם חברתית ותלויה במשאבים ובנסיבות.

ההלכה מתחשבת רבות באוכלוסיית הלוקים בשכלם ומאפשרת לחתן זוג הלוקה בשכלו "חתונת דמה" (חתונה מדומה), על מנת שלא יתעוררו בעיות בעת מתן הגט. אמנם זוהי סוגיה שאינה עוסקת ישירות בנושא המרכזי שלנו, אך נוגעת לענייננו בכך שהיא מאפשרת חיים ביחד כזוג, ללא חובת קיום מצוות "פרו

1 מ' בר-אילן, עמ' 103–111. הטרימינולוגיה בספרות ההלכתית מתייחסת ל"חלוש הדעת" – אדם הסובל מפיגור קל או גבולי, "שוטה" – אדם הסובל מבעיות נפשיות.

2 בבלי, חגיגה ב ע"ב.

ורבו". כן יש לתת את הדעת לשאלה כמה ילדים יש להוליד. הרי על פי ההלכה המצווה היא בן ובת, זכר ונקבה, לפחות אחד מכל מין, ומכאן שבהולדת שבעה בנים עדיין לא קיימה המצווה.

סוגיה נוספת קיימת לגבי המשמעות של "פרו רבו". האם הכוונה להביא ילדים לעולם או שמא זה כולל גם את גידולם ואת חינוכם? יש הטוענים ש"פרו ורבו" מקוים רק אם ההורים מסוגלים לחנך ולגדל את הילד.

בסופו של דבר נראה שלמרות חשיבותו של הצד ההלכתי, הצד החברתי הוא הקובע. הבעיה היא חברתית-אנושית ולא הלכתית-משפטית. ההלכה למעשה עוזרת בקביעת דרגות מצוקה, ומאפשרת בכך גם קביעת סדר עדיפות לטיפול בבעיות.

ההיבטים המשפטיים ביחס להורות בקרב זוגות בעלי ליקוי שכלי בישראל

ההיבטים המשפטיים ביחס להורות בקרב זוגות בעלי ליקוי שכלי מתייחסים ובוחנים שלוש שאלות מפתח. נתייחס להיבטים המשפטיים של כל אחד מנושאים אלו.

האם ניתן להרשות לבעלת ליקוי שכלי להיכנס להיריון?

חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב 1962 (חוקי ישראל 62), מאפשר התערבות בנושא ההחלטה בדבר הפסקת הריון משום שהוא עוסק באי יכולתו של אדם בעל ליקוי שכלי או החוסה במעון, או מי שאינו בעל אחריות מלאה למעשיו, לנהל את ענייניו בכוחות עצמו. במקרים כאלו החוק קובע כי בית משפט רשאי למנות אפוטרופוס שהוא קרוב משפחה או כל אדם אחר לפי ראות עיני בית המשפט. האפוטרופוס אחראי על גופו ועל רכושו של אדם הלוקה בשכלו (שוורץ, א', 1979). בחוק מוגדרים אלה שהוכרזו לפסולי דין. אדם מוכרז כפסול דין רק אם בית המשפט הכריז עליו ככזה על ידי צו (בגין פיגור שכלי או מחלת נפש). ההשלכה היא שלאדם שאינו כשר ניתן למנות אפוטרופוס לכל הפעולות המשפטיות שלו. בית המשפט יכול לתת צווים (זמניים או קבועים) הקשורים בענייניו של פסול הדין. על פי חוק זה, אם ישנו גורם אחראי, כגון האפוטרופוס האחראי על הגוף והרכוש, או צד שלישי (למשל המוסד שבו שוהה אישה בעלת ליקוי שכלי), המעוניין במניעת היריון, באפשרות לפנות לבית המשפט בבקשה לבצע עיקור בגוף האישה בעלת הליקוי השכלי (לגבי ניתוח עיקור או הפסקת היריון נתייחס בהמשך ביתר פירוט). אפוטרופוס הממונה על

גופו ועל רכושו של אדם בעל ליקוי שכלי יכול לפנות לבית המשפט לקבלת הוראות (שניט, ד', 1998).

בדרך כלל משתדלים לא לבצע ניתוח עיקור שהוא בלתי הפיך, אלא דואגים לאמצעי מניעה אחרים. רק אם העיקור מהווה פתרון לבעיה, אזי צריך לבדוק את המקרה לגופו. ברוב המקרים הנטייה היא לאשר אמצעי מניעה קונבנציונליים, כגון קונדום או גלולות, למרות העובדה כי אין לסמוך על הלוקים בשכלם שיוכלו לעמוד באחריות זו. יש מקרים שבהם אפוטרופוס יכול לכוון ולעודד אישה בעלת ליקוי שכלי או בני זוג נשוי להביא ילדים לעולם משיקוליו האישיים ולהיאבק על זכות זו במקומו של האדם בעל הליקוי השכלי מול הגורמים המתנגדים לכך (מוסד שבו שוהה האישה, רופא מטפל, עובדים סוציאליים) (שניו, ד', 1998).

בעלת ליקוי שכלי שנכנסה להיריון: האם אפשר להתערב ולהפסיק את ההיריון? כאשר יש הסכמה מצד הלוקה בשכלה לביצוע הפסקת ההיריון אין בעיה של התערבות כזו. כאשר אין הסכמה לכך, השאלה היא אם מבחינה משפטית ניתן להביא לידי הפסקת ההיריון? בידי רשויות הסעד מספר כלים חוקיים לטיפול בכעיה:

חוק הסעד לטיפול במפגרים, תשכ"ט 1969 (חוקי ישראל 69), מאפשר התערבות נוספת בכך שהוא בא להגן על אדם בעל הליקוי השכלי לשמור על זכויותיו כאדם וכאזרח, למצוא פתרון לצרכיו המיוחדים ולהקנות סמכות פעולה נרחבת לפקיד הסעד. חוק הסעד מדגיש את חובת החברה בכלל ואת חובת המוסדות הממלכתיים בפרט. על השירות למפגר במשרד העבודה והרווחה להקים עבור אדם בעל ליקוי שכלי את השירותים החיוניים שהוא נזקק להם. החוק מגדיר מיהו אדם בעל ליקוי שכלי וקובע את הליכי ההתנהלות עם אוכלוסיית הלוקים בשכלם. על פי חוק זה ניתן למנוע מזוגות בעלי ליקוי שכלי הורות בכמה אופנים: מניעת נישואין, הפלה טרום לידה, אמצעי מניעה ועיקור. מניעת נישואין: בדיוננו אנו מתייחסים לזוגות נשואים, הרוצים ילדים ומביאים אותם לעולם, ומתמודדים עם חובות היותם הורים.

הפלה טרום לידה: הלכה למעשה, התנאים לביצוע הפלה הם:

- א. אישה בעלת ליקוי שכלי הנתונה בסיכון נפשי או בריאותי בגין ההיריון;
- ב. האפוטרופוס על אישה בעלת ליקוי שכלי מבקש להורות על הפלה;
- ג. פניית צד שלישי, כמו לשכת הרווחה או המוסד (ברוב המקרים צד שלישי זה הוא הפונה) המבקש להורות על הפלה.

כאשר מדובר בניתוח או בעניין בריאותי (אמצעי מניעה או הפלה), בית המשפט יכול להורות על הפלה או שימוש באמצעי מניעה כדי לשמור על שלומו הגופני או הנפשי של פסול הדין. בית המשפט יכול גם לתת לאפוטרופוס הוראות. לדוגמה: אם מקרה של אישה בעלת ליקוי שכלי (פסולת דין) הנמצאת בהיריון המסוכן לה יגיע לבית המשפט, תוגש בקשה להפלה כדי לשמור על גופה. אם צופים שמחלתה הגופנית תתגבר, גם ללא חשד לפגיעה פיזית באישה בגין ההיריון, אפשר להתערב התערבות גופנית (הפלה) כדי לשמור על בריאותה הנפשית.

אחד מהליכי העבודה הוא הפניה לוועדת אבחון (חוקי ישראל, 1969), שהיא הגורם המקצועי המחליט בעניינו של אדם בעל ליקוי שכלי. החוק מינה חמישה אנשי מקצוע מתחומים שונים לחברי הוועדה – עובד סוציאלי, פסיכולוג, מנחך, פסיכיאטר ורופא. מגוון המקצועות המיוצג בוועדה מאפשר לה לממש את המטרה שלשמה הוקמה – להגיע לכלל פרוגנוזה טיפולית מבוססת מבחינה מקצועית, שתהיה הטובה ביותר עבור הלוקה בשכלו המופנה לוועדה. על פי החוק האדם בעל פיגור שכלי, הוא ומשפחתו, יופיעו בפני ועדת האבחון, והמחוקק מחייב את הוועדה להתחשב ברצונותיו של האדם בעל הליקוי השכלי. קבלת החלטה על ידי הוועדה היא תמיד עם האדם הלוקה בשכלו ולא בלעדיו.

ועדת האבחון, באמצעות חוק הגנה על חוסים, תשכ"ו 1966 (חוקי ישראל 66), יכולה לקבוע ששלומו הנפשי או הגופני של החוסה עלול להיפגע, או נפגע, מהיעדר טיפול ראוי ויש צורך בהתערבות בית המשפט. במקרה כזה אפשר לפנות לבית המשפט בבקשה למתן הוראות היכולות להיות אף בניגוד לרצונו של החוסה.

במקרה של דיון בביצוע הפלה לאישה בעלת ליקוי שכלי ועדת ההפלות הפועלת בכל בית חולים יכולה לתת אישור עקרוני לביצוע ההפלה בבית החולים, והיא מגנה על הרופא מפני תביעות אפשריות. יש להדגיש שהוועדה אינה מחליטה אם לבצע או לא לבצע הפלה, אבל היא יכולה לאשר ביצוע הפלה כאשר יש חשש ללידת ילד בעל מום. הוועדה בכל אופן אינה יכולה לכפות את ההפלה, האישור רק מציין שהפלה זו אינה בניגוד לחוק (שטיינהאואר, פול, צ', 1985).

לסיכום ניתן לומר כי החוק הוא רחב ומאפשר בחינת כל מקרה לגופו של עניין, וכשמדובר בדיני נפשות, הפלות, ניתוח עיקור, הוצאת ילדים מהבית, מניעת הורות ועוד, טוב שכך הוא הדבר, שכן הוא מבטיח זehירות מרבית בטרם החלטה משפטית.

הגנה על ילדיהם של זוגות בעלי ליקוי שכלי נושא ההגנה על ילדיהם של זוגות בעלי ליקוי שכלי הוא הקשה ביותר להתמודדות, משום שמדובר בצד שלישי, בילדים שנולדו בלי שנשאלו אם הם רוצים בכך או לא, ולרוב הם נולדים למציאות קשה של חיים במוסדות ושל הזנחה, והם מתמודדים כל חייהם עם עובדת היותם ילדים להורים בעלי ליקוי שכלי.

רשויות הסעד פועלות באמצעות חוק אימוץ ילדים תשמ"א 1981 (חוקי ישראל 1981), המתייחס לפסולי הדין. החוק קובע לגבי כל האוכלוסייה, שאם הורה מזניח את הטיפול בילדיו וכתוצאה מכך שלומו של הילד עלול להיפגע, אזי אפשר להתערב בהפניית הילד למשפחה אומנת או בתהליך הוצאת הילד לאימוץ. זהו חוק המגן על הילדים המצויים במצב חמור, ומאפשר להוציאם מרשות ההורים לאימוץ.

קיימים שמונה תנאים על פיהם למרות התנגדות ההורים ניתן לממש את האימוץ. בין התנאים: ההורה פסול דין או שהאפוסטרופסות על הילד נשללה מההורה; ההורה אינו מסוגל לדאוג לילדיו כראוי בשל התנהגותו או מצבו, ואין סיכוי שהתנהגותו או מצבו ישתנו בעתיד הנראה לעין (על אף העזרה הכלכלית והטיפולית שרשויות הסעד יעניקו לו).

חוק הנוער (טיפול והשגחה) תש"ך 1960 (חוקי ישראל 1960), מגן על ילדים במצב שבו ההורים מזניחים את הטיפול בילדיהם, או כששלומו של הילד עלול להיפגע. במקרים אלו יכול בית המשפט להתערב ולנקוב בדרכי טיפול, כגון מתן הוראות להורים איך להתנהג עם ילדם או העברת הטיפול להשגחתו של פקיד סעד בלי להוציא את הילד מהוריו, העמדת תומך שמטרתו לסייע להורים או לילד. במקרים דחופים וקיצוניים יכול העובד הסוציאלי להוציא צו חירום באישור בית המשפט שתוקפו שבוע ימים, ותוכנו של צו החירום הוא אישור בית המשפט להוצאת הילד מהבית. האגף לשירותי טיפול במפגר במשרד העבודה והרווחה באמצעות ועדת אבחון מסוגל לתת חוות דעת על מצבה של המשפחה ועל יכולתם של ההורים לשמש הורים מתאימים לילד. הפנייה לוועדת אבחון נעשית בדרך כלל על ידי המחלקה לשירותי רווחה, והפעלת "חוק האימוץ" נעשית באמצעות "השירות למען הילד" במשרד הרווחה.

יש צורות הגנה נוספות על ילדיהם של אנשים בעלי ליקוי שכלי: אפוסטרופוס נוסף לילד, הגבלת האפוסטרופסות של ההורים בנושאים מסוימים או שלילת האפוסטרופסות שלהם כליל. למרות האמור, יש צורך לציין כי על אף החוק יש

פסיקה של בית הדין העליון האומרת שגם אם ההורה הוא פסול דין, עדיין יש לבדוק ולבחון את כל התנאים האחרים, כמו למשל היעדר יכולתו לתפקד כהורה (פורטוביץ, ד', רימרמן, א', 1985).

הצלחה וכישלון של הורות בקרב זוגות הורים בעלי ליקוי שכלי בישראל

מחקרו של ד"ר א' לויטן (1990) עוסק בחיי ארבע משפחות בעלות ליקוי שכלי בישראל. להלן עיקרי ממצאיו:

השפעת הילדים על חיי הזוג

לילדים השפעה שלילית על תפקודי משפחות בעלות ליקוי שכלי. במשפחות שבהן יש ילד אחד או יותר יורדת רמת האינטראקציה החיובית בין בני הזוג לעומת משפחות ללא ילדים. במשפחות בעלות ילדים יש פחות אינטראקציות חיוביות מצד הנשים לבעליהן, ומענה שלילי יותר מצד הבעלים לפניות נשותיהם, מאשר במשפחות ללא ילדים. האינטראקציות בין הורים לילדים היו שליליות יותר כאשר נתקיימו אינטראקציות חיוביות בין בני הזוג.

במשפחות ללא ילדים רב יותר מספר הפניות החיוביות של נשים לבעליהן מאשר במשפחות עם ילד אחד, שבהן רב יותר מספר הפניות והתשובות השליליות של הבעלים לנשים.

אבות בעלי ליקוי שכלי אינם יכולים לטפל באופן תקין בילדיהם, וכאשר מנסות האימהות לטפל בילדים ולקשור עמם קשר חיובי, נפגע באופן משמעותי תפקודה של המשפחה. מאחר שכל תפקודי המשפחה נתונים בידי האישה, וכשיש ילד על האישה להתמסר לטיפולו, נפגעים באופן משמעותי תפקודיהם של שני בני הזוג. כאשר האב הלוקה בשכלו חש שהוא בתחרות עם ילדו, הוא מגיב ככעס וביחס שלילי כלפי אשתו. האישה הלוקה בשכלה מצויה בין הפטיש לסדן: מצד אחד היא מעוניינת לטפל בילדיה, ומצד שני היא מעוניינת לשמור על מערכת יחסים תקינה עם בעלה. לאישה בעלת הליקוי השכלי אין בררה אלא להתרכז בטיפול אחד – או בבעלה או בילדיה, כאשר למעשה שניהם תלויים בה.

השפעת מספר הילדים על חיי המשפחה

במשפחות שבהן מספר הילדים קטן יותר, האינטראקציות בין בני הזוג טובות יותר. מספר הילדים במשפחה קשור לשלושה תפקודים: יחסי משפחה, יחסי הורים וילדים ומצב כספי. ככל שמספר הילדים רב יותר התפקידים הנ"ל גרועים

יותר. ביחסי משפחה ויחסי הורים וילדים קיימת שונות מובהקת בין משפחות שלהן ילד אחד ובין משפחות שלהן שני ילדים ויותר. לא נמצא שוני בין משפחות שלהן אין ילדים או ילד אחד ויותר בתפקודים הנוגעים לכלכלה, לאחזקת הבית, לחברה, לקהילה ולהסתגלות הפרט למשפחה.

דאגה לילדים

קיים קשר שלילי בין הדאגה לילדים ובין התקשורת בין בני הזוג בעלי ליקוי שכלי. הדאגה החזקה לילדים מצד האם הלוקה בשכלה, גוררת בעקבותיה ירידה בתפקוד המשפחה, מאחר שהבעל מתרחק מהבית כשנולד לו ילד, והאם אינה מסוגלת להשתלט בכוחות עצמה על תפקודי המשפחה.

יכולת נפשית להורות בקרב זוגות לוקים בשכלם

כוחם של הורים בעלי ליקוי שכלי לטפל בילדיהם חלש. הם זקוקים זה לזה בצורה תלוית וילדותית, ושואבים הרבה כוח זה מזה. כאשר נולד ילד למשפחה בעלת ליקוי שכלי, אין באפשרותה להעניק לו את התמיכה הבוגרת והאחראית אשר הורה צריך להעניק לילדיו. האבות תלויים מאוד בנשותיהם, מרגישים דחויים ומגיבים בתוקפנות כלפי ילדיהם.

הדאגה לחינוך

חינוך הילדים (העשרה, קשר עם בית הספר, רכישת ציוד לימודי) הוא ברמה נמוכה למדי. ההורים מתקשים להעניק חינוך והעשרה לילדיהם מעבר לדאגה היום-יומית של מתן אוכל וביגוד. ההורים בקרב זוגות בעלי ליקוי שכלי ביטאו לא פעם את תסכולם נוכח חוסר יכולתם לחנך את ילדיהם או לכוון את התנהגותם, והם פנו אל העובדים הסוציאליים ואל המוסדות בבקשה לקבל את עזרתם בחינוך ילדיהם.

תלות בעזרה סביבתית ומוסדות

הסיוע של המשפחה המורחבת מהווה בסיס חשוב להצלחת חיי המשפחה בקרב זוגות בעלי ליקוי שכלי. במשפחות שמצבן הכספי קשה והאבות לא היו מועסקים, נדרשה בדרך כלל תמיכה רבה יותר מן המשפחה הנרחבת ומחונכת שהייתה צמודה לבני הזוג (אם הייתה כזו). לעתים, במקרים קיצוניים נשלחו ילדיהם למוסדות. תמיכת המשפחה המורחבת אפשרה לאם להשתחרר במעט מהדאגה לילדיה. ההורים או החונכת המסייעים לאם הקטינו במעט והפחיתו את התחרות שבין הילד לבעל על תשומת לבה של האישה. במצב כזה, הקשר בין

האבות בעלי ליקוי שכלי לילדיהם השתפר במידה משמעותית. משפחה של בני זוג בעלי ליקוי שכלי, המסתייעת בעזרתם של משפחתם המורחבת ושל מוסדות החברה, יכולה לתפקד טוב יותר, אבל המשפחה המורחבת אינה יכולה לטפל באותה עת הן בילדיהם של בעלי הליקוי השכלי הן בנכדיה. ילדיהם של בני הזוג הלוקים בשכלם מטופלים, במקרים רבים, על ידי זרים או מופנים למוסדות. עם עזיבתו של הילד את המשפחה חלה רגיעה יחסית אצל בני הזוג. האישה יכולה להשקיע את עצמה בייצוב החיים וביחסי הגומלין עם בעלה. הבעל מגיב בצורה חיובית יותר, זוכה שוב ליהנות מאשתו, וכך חלה רגיעה בבית.

היבטים פסיכו-סוציאליים בנושא ההורות אצל בני זוג בעלי ליקוי שכלי חוקרים ואנשי טיפול העוסקים באוכלוסיית הלוקים בשכלם מעלים תופעות סוציו-פסיכולוגיות שבהן נתקלו במהלך עבודתם עם זוגות הלוקים בשכלם שהיו בטיפולם. תופעה נפוצה בקרב זוגות הורים הלוקים בשכלם הוא "הרווח המשני" מעצם היותם הורים. מצב זה נוצר בשל התעניינות והתערבות של גורמים תומכים בקהילה, כגון המשפחה המורחבת והשירותים הסוציאליים, הדואגים ועוזרים לזוג. מכיוון שילדים הנולדים לזוגות הלוקים בשכלם זקוקים למסגרת תומכת לאורך כל חייהם, נמצא שרוב הילדים האלו מטופלים על ידי משפחות ההורים שלהם (סבא וסבתא, דודים וכו') או על יד השירותים הסוציאליים, וההורים הלוקים בשכלם נמצאים גם הם באופן אינטנסיבי במוקד הטיפול. "רווח משני" נוסף בא לידי ביטוי בדוגמה הבאה: בסדנה לחינוך מיני לזוגות הלוקים בשכלם מציין אחד המשתתפים: "אני יודע שאנו לא צריכים להביא ילד [...] אבל אשתי תעזוב אותי אם לא יהיה לנו ילד" (רמתו השכלית הייתה גבוהה משלה). יש לציין שתופעה זו של הבאת ילדים לעולם כדי לתקן ולשפר מערכת יחסים בין זוגות נשואים מוכרת וידועה גם בקרב זוגות בעלי אינטליגנציה נורמלית.

ידועה התופעה שכאשר אנשים הלוקים בשכלם מתחתנים, הם רוצים בילדים משלהם ושרויים בפנטזיות לגבי יכולתם לגדל את ילדיהם, בעוד שהמציאות הוכיחה שאתגר זה גדול מדי עבורם. אחד הקשיים הבולטים ביותר הוא המוכנות והבשלות של האישה הלוקה בשכלה להיריון ולאימהות. האם הלוקה בשכלה היא בעצם כמו אחד הילדים בבית, מתנהגת ומתפקדת כמותם. משימת האימהות מציבה בפני הלוקה בשכלה קושי שאינו לרמתה הרגשית (וזאת מעבר לקושי הקוגניטיבי) (לוטרנינגר, ש', אוניר, ש', 1981).

היבט נוסף ובעל משמעות בנושא הורות בקרב בני הזוג הלוקים בשכלם מתייחס לגורלם ולביטחונם של ילדיהם. הנחת היסוד בנושא זה היא שכל ילד זקוק למשפחה שתדאג לו, שתהיה מסוגלת להעניק לו תמיכה רגשית ושתעודד אצלו התפתחות אופטימלית. אכן, בשאלה מרכזית זו מתלבטים השירותים לרווחת הילד ובתי המשפט המטפלים בענייני המשפחה. בפני גורמים אלו עומדת מצד אחד הדאגה לטובתו של הילד, ומצד שני הדאגה שלא לפגוע בזכויות ההורים למרות היותם לוקים בשכלם.

מבחינת ההורים הביולוגיים (ויהיו מזניחים, דוחים או פוגעים ככל שיהיו) עצם ההחלטה לשלול את זכויותיהם ולהפקיע את ילדם מרשותם היא פגיעה קשה מאוד, לכן רצוי לצמצם פגיעה זו על יד שיתופם בהחלטה, ככל שהדבר אפשרי. די שכיח שהורים ביולוגיים, למרות היותם לוקים בשכלם, מסירים את התנגדותם לאפוטרופוסות קבועה אם הם יודעים שהשירות מכיר בדאגתם לילד, ושעל ידי תמיכתם במסירת הילד לטיפול הם מאפשרים את התפתחותו התקינה, דבר שהם עצמם אינם מסוגלים להבטיח. הם עשויים לשתף פעולה, במיוחד אם הם מרגישים שסוכנות הסעד אינה שופטת אותם, שהיא מכירה במשמעותם ובחשיבותם לגבי הילד, ושהיא תגן עליהם על יד כך שתיתן להם אפשרות להיפגש אתו, עם או בלי פיקוח מתמשך (שטיינהאואר פ', 1985).

באופן כללי, במקרים שהילד נמצא במצב של עזובה, ייתכן שאין בררה אלא להפקיעו מרשותם של ההורים הלוקים בשכלם מתוך ניסיון להקטין את הסיכונים. טלטול חוזר ונשנה של ילדים בין הבית לבית-אומנה עושה שמות בהתפתחות הרגשית בגלל קטיעת הקשר שוב ושוב בינם ובין ההורים. מן הראוי לזהות את המשפחות שאינן מסוגלות להעניק ביטחון לילדיהן בתחום הקשר הרגשי (שלא לדבר על הצרכים הפיזיים, כגון תזונה, היגיינה ועוד), ולסדרם במשפחות חלופיות ראויות (לוי ס', לינדר פ', אפשטיין, ל', 1986).

נוסף על היכולת להעניק הרגשת ביטחון בקשר הנפשי בין ההורים ובין ילדיהם, נחוץ גם שהורים יוכלו לזהות את צורכי הילדים כדי להיענות להם בצורה נאותה. כושרם של הורים בעלי פיגור שכלי נמוך עלול למנוע מהם להבין את צורכי ילדיהם. הורים שאינם בשלים מבחינה נפשית עשויים לחבל בהתפתחות ילדיהם, כשם שהורים שאינם בשלים מבחינה קוגניטיבית לא יבינו את צורכי ילדיהם המשתנים עם גדילתם, ולא יצליחו לשנות את תגובותיהם לתמורות אלו ולהתאימם למצבים החדשים (שטיינהאואר, 1985).

גם ההלכה היהודית נתנה את דעתה בנושא זה, שכן מצוות "פרו ורבו" מתייחסת בעיקר לגידול הילדים ולא רק להבאתם לעולם. באשר למינוח "גידול ילדים" חלוקת הדעות, אך הדעה השולטת ביהדות מדגישה בעיקר את הדאגה לחינוכם של הילדים ולא רק לבריאותם ולשלומם הגופני. ושוב חוזרת ההתלבטות בשאלה אם בשלותם הקוגניטיבית של בני הזוג הלוקים בשכלם מאפשרת להם לגדל כיאות את ילדיהם ולהבין את צורכיהם.

ביבליוגרפיה

- איזק, ס' (1979), "על חייהם של הורים לילדים מפגרים", חברה ורווחה, עמ' 241–231
- בר-אילן, מ' (תשמ"ז), "חלוש הדעת, השוטה והפתי", תחומין ח, עמ' 111–103
- גולומב, מ' (1979), "ההפלה המלאכותית – היבטים פסיכולוגיים", חברה ורווחה ב, עמ' 319–311
- ועדת היגוי בנושא נישואי מפגרים (1981), האגף לשירותי טיפול במפגר, משרד העבודה והרווחה, ירושלים
- זיידר, י' ומרום, א' (1980), "התמודדויות המשפחה עם קבלת חריגותו של אחד מילדיה". חברה ורווחה ג (4), עמ' 405–394
- חוקי מדינת ישראל, ירושלים, "חוק הנוער (טיפול ושגחה)", תש"ך 1960
- חוקי מדינת ישראל, ירושלים, "חוק ההגנה על החוסים", תשכ"ו 1966
- חוקי מדינת ישראל, ירושלים, אפטרופסות, פרק 96 א, תשכ"ט 1969
- חוקי מדינת ישראל, ירושלים, "חוק העד לטיפול במפגרים", תשכ"ט 1969
- חוקי מדינת ישראל, ירושלים, "חוק אימוץ ילדים", תשמ"א 1981
- לוטינגר ש' ואיוניר ש' (1981), "ראשית ההורות כמשבר – דרכי טיפול ומניעה", חברה ורווחה ד (2), עמ' 141–128
- לוי ס', לינדר פ' ואפשטיין ל' (1986), "פיתוח כלי לאיתור משפחות עם בעיות תפקוד, חברה ורווחה ז 2, עמ' 141–131
- לויטן א' (1989), פעולות גומלין – (אינטראקציות) בקרב משפחות מפגרים, עבודה דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
- מדינת ישראל, משרד העבודה והרווחה, השירות למפגר, ועדת אבחון – ירושלים, "הוראות פקיד הסעד על אמצעי חרום, לפי חוק הסעד" ("טיפול במפגרים"), תשכ"ט 1969
- משרד העבודה והרווחה, השירות למפגר (1975), החלטת ועדת אבחון לפי חוק הסעד (לטיפול במפגרים) תשכ"ט 1969, לפי תיקון מס' 2
- עצמון א' (1979), "ההפלה המלאכותית מנקודת מבט מוסרית", חברה ורווחה ב (3), עמ' 302
- פורטוביץ, ד' ורימרמן, א' (1984), תגובות של הורים על הולדת ילד נכה, חברה ורווחה, ו 2–3, עמ' 185–176

שוורץ א' (1979), "האדם המפגר בשכלו והתחיקה במדינת ישראל", דפים 5,
הוצאת השרות למפגר, משרד העבודה והרווחה

שוורץ א' (1979), "האדם המפגר בשכלו והתחיקה במדינת ישראל", דפים
בתחום הפיגור השכלי 5, הוצאת משרד העבודה והרווחה, השירות למפגר,
ירושלים

שטיינהאואר פ"ד (1985), "הערכת כושרי הורות", חברה ורווחה ו (2-3), עמ'
146-131

שניט, ד' (1998), "זכויותיהם של אנשים עם פיגור שכלי לשילוב חברתי ולשויון
הזדמנויות הישראלי", בתוך נכות התפתחותית ופיגור שכלי בישראל, צרכים
ומענים, הוצאת מגנס, ירושלים

Deficiency "Maarriage Parenthood & Prevention of Pregnancy", *American
Journal of Mental* 68, M. S. 1963-4

